

Posilování prosociálního chování – součást moderního kurikula mateřské školy

Eva Šmelová

Klíčová slova: prosociální chování, mateřská škola, učitelka mateřské školy, dítě předškolního věku, rodina, předškolní vzdělávání

Anotace: Příspěvek seznamuje s problematikou posilování prosociálního chování v mateřských školách. Východiskem příspěvku je sonda uskutečněná v rámci třiceti mateřských škol, jejímž cílem bylo podchytit některé negativní projevy v chování dětí 5-6letých.

Předškolní vzdělávání má svá specifika, která vyplývají zejména z doposud nehotových a postupně se rozvíjejících osobnostních struktur dítěte předškolního věku a jeho potřeb. Vzdělávání v mateřské škole musí být přizpůsobeno vývojovým kognitivním, sociálním a emocionálním potřebám dětí této věkové skupiny. Zasahuje celou osobnost dítěte. Dítě se učí zejména na základě vlastního prožitku a interakce s okolím.

Cíle předškolního vzdělávání jsou vymezeny v Rámcovém programu pro předškolní vzdělávání (2001), dále RPP PV, následovně:

1. rozvíjení dítěte a jeho schopnosti učení,
2. osvojení si základů hodnot, na nichž je založena naše společnost,
3. získání osobní samostatnosti a schopnosti projevovat se jako samostatná osobnost působící na své okolí.

Z uvedených cílů vyplývá obsah, který je zakomponován do vzdělávacích programů školy.

Obsah je strukturován do pěti oblastí, které jsou vzájemně propojeny:

1. Dítě a jeho tělo
2. Dítě a jeho psychika
3. Dítě a ten druhý
4. Dítě a společnost
5. Dítě a svět

Záměrem vzdělávání v interpersonální oblasti je podporovat utváření vztahů dítěte k jinému dítěti či dospělému, posilovat, kultivovat a obohacovat jejich vzájemnou komunikaci a zajišťovat pohodu těchto vztahů.

Ke specifickým cílům předškolního vzdělávání patří posilování prosociálního chování ve vztahu k druhému (v rodině, mateřské škole, v dětské herní skupině) a vytváření prosociálních postojů k druhému (rozvoj sociální citlivosti, tolerance, respektu, přizpůsobivosti apod.).

Pedagogický slovník (1998) definuje prosociální chování (1) jako chování jednotlivce nebo skupiny, které je v souladu s normami dané společnosti, (2) jako chování a jednání, které je zaměřeno na dobro druhých, chování zdvořilé, empatické, kooperativní, pomáhající, ochraňující.

V současné době se stále častěji setkáváme ve společnosti s bezohledným chováním, vandalismem, agresivitou. Alarmující je nárůst výskytu šikany na školách a snižující se věk dětí, které se na šikaně podílí.

Tato skutečnost byla pro mě impulsem uskutečnit dotazníkové šetření s cílem odpovědět na následující otázky: Můžeme oblast prosociálního chování na našich mateřských školách hodnotit pozitivně? Objevuje se v mateřské škole u 5-6letých dětí agresivní chování, pokud ano, jaké mohou být jeho příčiny?

Oslovila jsem třicet učitelek mateřských škol, které prostřednictvím připraveného dotazníku analyzovaly uvedenou problematiku v rámci své třídy. Do šetření bylo zahrnuto celkem 579 dětí.

V první části dotazníku jsem zjišťovala, jak hodnotí učitelky oblast prosociálního chování. Monitorovány byly vymezené kompetence RVP PV.

Děti před vstupem do základní školy by měly být schopny navazovat kontakty s dospělým, kterému je svěřena jejich péče a respektovat ho. V 96 % nemají děti problémy s navazováním kontaktů, s učitelkou komunikují bez zábran, pokud mají problém, učitelce se svěří.

Dítě v tomto věku by mělo být schopno oprostít se od nepříjemných projevů sobectví vůči jinému dítěti, dělit se s ostatními dětmi o hračky, pomůcky apod. V 66 % uvádějí učitelky, že tyto skutečnosti děti zvládají vždy bez problémů, 30 % dětí uvedené situace zvládne pouze někdy, 4 % dětí má v této oblasti potíže.

Zajímala jsem se dále, jaké jsou mezi dětmi vztahy, zda jsou děti schopné např. vnímat přání druhých. 30 % dětí dokáže reagovat na přání kamaráda, 64 % pouze někdy a u 6 % převládá soustředění na sebe samého a malé ohledy na druhé.

Zjišťovala jsem, zda dokáží děti pomoci druhému dítěti, pokud je mu ubližováno. 28 % dětí pomůže kamarádovi vždy, 69 % pouze někdy a 3 % druhému dítěti nepomohou, pouze přihlížejí nebo situaci nevnímají.

Další položka dotazníku byla zaměřena na zjištění, zda se děti umí bránit násilím. 30 % dětí nemá problémy, pokud je mu ubližováno, brání se, 60 % ne vždy, silnějších dětí se bojí, 10 % se bránit nedokáže, většinou hledá pomoc u učitelky.

Na konci předškolního věku by mělo být dítě schopné odmítnout a odsoudit společensky nežádoucí chování, rozlišit, co je správné či nesprávné, apod. 53 % to nečiní potíže a 47 % ne vždy dokáže správně hodnotit situaci.

Lze konstatovat, že v této oblasti se nevyskytují výrazné problémy. Je třeba si ale uvědomit, že i malé procento dětí, které nemá přílišnou důvěru k učitelce, nesvěřují se, nejsou příliš kamarádké, nedokáží se postavit odmítavě k nežádoucímu chování, jsou útočné – agresivní, by si jistě zasloužilo pozornost a na základě správné diagnostiky mu pomoci.

Zajímala jsem se také, zda ve třídě, kde učitelky pracují, se vyskytuje dítě, které často ubližuje druhým dětem. 94 % učitelek uvedlo, že ano, pouze 6 % takové dítě ve třídě nemá.

Učitelky dále uvedly, že v 90 % se na ubližování podílejí chlapci a pouze v 10 % se jedná o děvčata.

Tyto děti charakterizovaly jako jedince, kteří se snaží být dominantní ve skupině, ke svému okolí se chovají bezohledně, často se u nich projevuje pocit uspokojení z moci nad druhými. 21 % učitelek dokonce hodnotí chování těchto dětí jako kruté.

Mezi nejčastější uváděné formy ubližování patří nadávání a posměch, dále kopání, štípání, bití, rány pěstí. Chování dětí je hodnoceno často jako útočné – agresivní. Objektem útoku bývají děti neoblíbené ve skupině, děti pasivní, neschopné prosadit se a děti bázlivé.

Vidíme, že agresivita - útočnost zaměštnává i pedagogy mateřských škol.

Prostředí mateřské školy by mělo vytvářet vhodné podmínky pro rozvoj důležitých společenských funkcí, a to např. učit se spolupracovat, respektovat právo druhých, prožívat radost ze společného úspěchu. Je rozvíjeno dětské přátelství. Dítě se ale dostává i do pozice, kdy musí řešit spory a konflikty. Děti 5-6leté častěji užívají agrese fyzické před agresí slovní. Útoky bývají krátké a povrchní.

Průcha a kol. (1998) definují agresivitu jako tendenci prosazovat sám sebe, své zájmy a cíle bezohledně, nemilosrdně a brutálně.

Jak si můžeme vysvětlit agresivní chování u dětí předškolního věku?

Výzkumy ukazují, že v celé řadě zkoumaných případů byla pozorována tzv. utrpěná agresivita, tj. agresivita zažitá na vlastní kůži. Alexandr Sagi říká: „Trestající rodiče nejsou

přiměřeným modelem sociálního chování, ale modelem pro agresí, pro použití (síly) násilí.“ Nejedná se zdaleka tak o utrpení dítěte, ale spíše o nebezpečí osvojení si sociálně méněcenné formy řešení konfliktů.

Můžeme také hovořit o tzv. pozorované agresivitě, tj. agresivní chování, které dítě vidí u druhých. Výzkumy potvrzují, že vlastní agresivní chování se projevilo tehdy, když pozorovaný agresivní jedinec nebyl za své chování potrestán, ale přímo či nepřímo odměněn. Ukazuje se, že filmové a televizní ztvárnění agresivity má mnohem větší účinek než pozorování reálné agresivity. Dnešní děti se prostřednictvím televize, videa každodenně setkávají s agresivitou, násilím. Děti jsou v rodině často „odkládány“ k televizi, sledují pořady, které nechápou, a nedokáží si vysvětlit, co je správné, reálné. Dítě přejímá nabídnutý pohled, vytváří si vlastní představu o hrdinství, což se velmi často spíše negativně odráží ve hře a samotném chování dítěte.

Výchovu, vliv televize, kultury nelze v žádném případě podceňovat, ale, jak uvádí Matějček a Dytrych (1997), příčiny agresivity je třeba hledat hlouběji, a to v základních psychických mechanismech. Nedostatek spontánní aktivity a pohybu může vést k agresivitě.

Je na místě si položit otázku, zda mají děti dostatek prostoru v mateřské škole pro spontánní aktivity nebo zda přetrvává tendence neustále činnosti dětem organizovat a řídit?

Jak je tomu v rodině? Netráví naše děti více času před obrazovkou nebo u počítače než například na dětském hřišti? Pokud je dítěti bráněno ve volném pohybu, snaží se dosáhnout opětovného uvolnění. Takové děti jsou potom neklidné a často se chovají agresivně.

Další příčina agresivního chování je frustrace. S frustrací se u dětí setkáváme v případě přetěžování, ponižování nebo neschopnosti splnit, co je od nich požadováno. Tento problém většinou pramení z rodiny. Dítě není schopné např. naplnit představy svých rodičů. V tomto případě většinou obrátí agresí k původci příčiny.

Třetí okruh příčin tvoří různé formy psychické deprivace. Je to psychický stav, ke kterému dochází, pokud některá ze základních psychických potřeb není uspokojována tak dlouho, až zaniká nebo až si hledá uspokojení jiným, náhradním a nepřirozeným způsobem. Např. dítě, které citově dlouhodobě strádá, si lásku snaží vynutit násilím, nachází uspokojení v ubližování druhým dětem.

V dnešní době přibývá případů nazývaných jako subdeprivace. Jedná se o děti, které vyrůstají v rodinách, které se navenek nijak neodlišují od jiných, kde ale nedochází k uspokojování citových potřeb.

Agrese může být vyvolána i tehdy, kdy je dítěti něco dospělým vytykáno a dítě má pocit, že je káráno neprávem. Potom může dojít k přesunutí agrese třeba na jiné dítě.

Pokud chceme pochopit agresivní chování, vidíme, že je zcela nezbytná vždy hlubší analýza.

Zajímalo mě dále, jak charakterizují učitelky rodinnou výchovu dětí, které často ubližují druhým dětem, zda rodiče na negativní chování jejich dětí upozorňují a v případě, že ano, jak rodiče reagují.

Učitelky uvedly, že v 66 % jsou děti vychovány nedůsledně a liberálně, 11 % dětí je vychováváno příliš autoritativně a v případě 23 % charakterizovaly učitelky výchovu jako „výchovu v běžné rodině“.

Ve většině případů učitelky informují rodiče o útočném chování jejich dětí. Mezi nejčastější reakce rodičů na sdělení patří:

- pokárání dětí,
- sdělení přejdou s úsměvem,
- rodiče jsou bezradní,
- reagují agresivně, dítě je fyzicky potrestáno, následně opět hýčkáno,
- rodiče učitelce nevěří,
- učitelce sdělí, že dítě se tak chová i doma, že mu může klidně paní učitelka „nařezat“.

Na základě uvedených skutečností můžeme vidět přímou souvislost se stylem výchovy v rodině a chováním dítěte. Agresivní chování může být vyprovokováno zmateným stylem výchovy, což se projevuje zejména v liberální výchově. Lze se ztotožnit také s výše uvedeným tvrzením, že „trestající rodiče jsou modelem pro agresi“.

Domnívám se, že i dětem, které se stávají objektem častých útoků v mateřské škole, je třeba věnovat pozornost, proto mne zajímalo, zda učitelky informují rodiče těchto dětí. Pouze v 27 % je s rodiči o uvedené skutečnosti hovořeno. Učitelky mají obavy z reakcí rodičů, ze ztráty jejich důvěry. Rodiče, jejichž děti jsou často objektem útoku, na sdělení reagují následovně:

- své děti se snaží povzbuzovat,
- společně s učitelkou se zaměřují na posilování sebedůvěry dítěte,
- rodiče říkají dítěti, že „si to nemá nechat“,
- chtějí dítě přeradit do jiné třídy,
- své dítě litují.

Provedené šetření ukazuje na celou řadu problémů, které bychom neměli podceňovat. Měli bychom hledat cesty, jak dětem pomoci, a to dětem, které se nám často jeví jako zlé, agresivní, tak i dětem, které jsou častým objektem ubližování. Včasným zjištěním příčin můžeme předejít pozdějším negativním projevům, jako je násilí a šikana.

Je zřejmé, že v této oblasti mateřská škola odvádí kvalitní práci. Domnívám se, že by nebylo na škodu získat pro řešení této problematiky více rodiče a hledat nové formy spolupráce. Nesmíme zapomínat, že základy pro formování mezilidských vztahů jsou dětem předávány zejména v rodině.

Dále by jistě bylo přínosné, aby v rámci dalšího vzdělávání se pedagogové mateřských škol blíže seznamovali s touto problematikou, např. jak pracovat s dětmi agresivními, jak pomáhat dětem, které jsou naopak častým terčem útoků druhých, správně diagnostikovat situaci. Je třeba prohloubit i spolupráci s odborníky (psychology, speciálními pedagogy apod.).

Literatura:

- Kuric, J. a kol. *Ontogenetická psychologie*. Praha: SPN, 1986
Matějček, Z.; Dytrych, Z. *Jak a proč nás trápí děti*. Praha: Grada, 1997. ISBN 80-7169-587-4
Průcha a kol. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-252-1
Sagi, A. *Problémové dítě v mateřské škole*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-067-7
Rámcový program pro předškolní vzdělávání

PhDr. Eva Šmelová Ph.D.
PdF UP Olomouc
Katedra primární pedagogiky
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
smelovaeva@seznam.cz